

TƏRANƏ ZEYNALOVA

ADU

Rəşid Behbudov 134

tarana@mail.ru

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNƏ TƏSİR EDƏN SİYASİ- İQTİSADI AMİLLƏR

XÜLASƏ

Dil nəsildən-nəslə ötürürlən ünsiyyət vasitəsidir. Cəmiyyət dilin vasitəsilə inkişaf edir.

Qeyd edək ki, sözə verilən təriflər məntiqi və semantik cəhətdən müxtəlif olmuşdur. Onu müəyyən məfhumu, anlayışı ifadə edən səslər kompleksi də adlandırmışlar. Onun bu cür izahı birmənalı qarşılanmamışdır. Söz və cümlə hər bir dilin qanunları əsasında formallaşaraq fikir ifadə edir. Söz və cümlələrin əmələ gəlməsindəki qaydalardır hər bir dilin öz daxili inkişaf qanunlarına əsaslanır. Bu qaydaların müəyyən dərəcədə tarix boyu dəyişikliyə məruz qalması zaman-zaman müxtəlif tədqiqatların obyekti olmuşdur. Bu mənada söz yaradıcılığında alınmalar da sözü gedən prosesə tuş gəlmişdir. Etimoloji təhlildən bəhs edən dilçi alımlərdən V.Adams, T.B.Kolşanski, İ.V. Arnold və digərləri haqlı olaraq qeyd edir ki, sözün ilkin strukturu, daxili forması, məna strukturu, ilkin forması, morfemin tərkibi və tarixən dəyişməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Həmin üsulla derivativ sözlərin tərkiblərindəki morfemlərin real əlaqəsi göstərilir, bəzən mənşəyi aydın olmayan kök morfemlər dəqiqləşdirilir, yaranma üsulları və nəyin əsasında yaranması müəyyənləşdirilir.

Qeyd edək ki, dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində başqa dillərdən alınma sözlərin də müəyyən rol oyanadığı sezilməkdədir. Buna görə də dilin artım mənbələrinə nəzər salarkən alınma sözlər xüsusi pillədə qərarlaşır. Dildə tədrici dəyişiklik sözlərin formallaşması, sinonimlik xüsusiyyətləri, onun lüğət tərkibində müəyyən keyfiyyət dəyişməsinə səbəb olur. Elə sözlərlə vardır ki, onlar demək olar ki, heç bu dəyişikliyə uğramadan öz əsas mənasını saxlamaqla həm dildə uzun müddət işlədilə bilir. Hər hansı bir dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlər həmin xalqın hansı tarixi mərhələlərindən keçdiyini göstərir. Sözlərin yayılması elm, mədəniyyət, texnika, incəsənət, ideologiya və s. inkişafi ilə əlaqədardır. Belə ki, çox inkişaf etmiş mədəni ölkələr geridə qalmış ölkələrə öz təsirini göstərir və bunun da nəticəsində həmin dildən digər dillərə sözlər keçir. Bununla yanaşı mədəni cəhətdən geridə qalmış ölkə xalqlarının dillərindən daha çox mədəni xalqların dillərinə də sözlər keçir ki, bu da qanuna uyğun bir prosesdir.

Açar sözlər: danışq, meyar, dil, söz

Neft sənayesinin güclü inkişafı ölkədə xarici şirkət və firmaların çalışmasına şərait yaradır, nəticədə çalışan xarici ölkə vətəndaşlarının sayı xeyli artır. Qeyd olunan məsələlərlə bağlı ünsiyyət və işgüzər əlaqələr zamanı ingilis dili vasitəçi olaraq iştirak etdiyindən ingilis təmaslı dil əlaqəsi baş tutur, sözalma prosesi yeni fonda inkişaf edir. Bu cəhət ingilis dilindən sözalmanı yeni aspektdən aşdırmağı aktuallaşdırır.

Qeyd edək ki, ki, söz digər dilə keçərkən həmin dildə semantik dəyişikliklər yaşayır.

Beləliklə, onun semantikasında daralma, genişlənmə baş verir. Bu zaman söz dilə uyğunlaşır, dilin qrammatik normalarını mənimsəyir, sözdüzəltmə prosesində iştirak edir.

Müasir dövr dünyanın qloballaşması ilə səciyyələnir. Texniki tərəqqinin indiki səviyyəsində dünya xalqları bir-birini elmi, ədəbi və mədəni nailiyyətlərindən istifadə edə bilir. Bu da xalqları bir-birinə daha da yaxınlaşdırır. Bu yaxınlaşma və integrasiya prosesində dil amili əsas rol oynayır. Bu tendensiya Azərbaycanda da müşahidə olunur ki, bu da təbii olaraq Azərbaycanın integrasiya kursundan irəli gələn məsələdir. Lakin, təbii ki, bu cür qarşılıqlı fəaliyyət öz özünə formalşa bilməz. Onu məqsədyyönü lökildə həyata keçirmək lazımdır. Bəşər övladları arasında qarşılıqlı fəaliyyətin əsasını təkcə müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığı dair beynəlxalq müqavilələr və sazişlər deyil, həm də, müasir dünyada baş verməkdə olan müxtəlif proseslərə dair fundamental biliklər də təşkil etməlidir. Həmin biliklərin ən vacibləri sırasına müasir qloballaşma anlayışını, eləcə də, keçid cəmiyyətlərinin və dövrlərinin xarakterik xüsusiyyətlərini dərk etmək kimi zəruri amilləri şamil etmək olar. Bunsuz elm və təhsil sahəsini qloballaşma proseslərini adaptasiya problemini həll etmək mümkün deyil.

Bəs görəsən, həmin xüsusiyyətlər hansılardır və sürətlə inkişaf etməkdə olan qloballaşma prosesi dilləri hara aparır

Qeyd olunduğu kimi, alınma sözü dildə işlək vəziyyətə gətirmək intralinquistik və ekstralinquistik səbəblərlə bağlıdır. İntralinquistik səbəblərə dildaxili imkanlar daxildir.

Ekstralinquistik səbəblərə siyasi, isqtisadi, sosial, mədəni sahələrdəki dil əlaqələri daxildir.

Əvvəl məlum olmayan predmet və hadisələrin adlandırılması zərurəti başqa dil-dən sözalmanın səbəbinə çevrilir. Lakin qeyd olunan sözalmanın dilxarici amillərdən asılı olduğu yalnız bir səbəbdür. Belə səbəblər isə az deyildir.

Ekstralinquistik amillər cərgəsində psixoloji, estetik, evfemistik ifadəyə canatma olduğu kimi, sözalma prosesində əhəmiyyətli rol oynayan tarixi şərait, dini mənsubluq, ölkənin siyasi vəziyyət kimi şərtlər də az deyildir. Alınmaların dildaxili və dilxarici səbəblərini müəyyənləşdirmək asan olmasa da, bunların təyinatı vacibdir. Sözün alınmasının əsas səbəblərindən biri onun ifadə etdiyi hadisə və əşyaları adlandırmaq üçün dilin öz sözlərindən başqa məxsus sözlərdən istifadə etmək olar. Söz yaradıcılığı da bu çatışmazlığı aradan qaldıran yollardan biridir. Lakin digər dilə məxsus elə sözlər vardır ki, onları alan dildə dəyişmək həmin sözlərin adlandırdıqları əşyaların

qavranmasına xələl gətirir. Məsələn: funt-sterlinq, pens, lord, ledi, miledi, fut, kons-tebl, miss, missis və s.

Bu baxımdan, müxtəlif dünya ölkələrinin elm və təhsil sahəsində qarşılıqlı və sə-mərəli əməkdaşlığı, dildə sözü gedən termini labüdləşdirmişdir.

Qloballaşma barədə danışarkən qeyd etdiyimiz kimi, qloballaşmanın əsas məğzi də məhz bundan ibarətdir ki, hər kəs bütün dünyyanın vətəndaşı olmalıdır.

Beləliklə, dilçilikdə araşdırımlar bu gün də davam edir. Dil laylarının yeni, növbəti təzahürləri üzə çıxır. Bu da öz növbəsində yeni -yeni dil faktlarının araşdırılmasında cəhdləri israrlı edir[1,45].

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi onun bir çox ölkələrlə, o cümlədən, Böyük Britaniya, ABŞ və başqa ingilisdilli ölkələrlə siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Respublikada neft sənayesinin güclü inkişafı ölkədə xarici şirkət və firmaların çalışmasına şərait yaratmış, nəticədə Azərbaycanda çalışan xarici ölkə vətəndaşlarının sayı xeyli artdı. Qeyd olunan kontingentlə ünsiyyət və işgüzar əlaqələrdə ingilis dili vasitəçi olduğundan Azərbaycan-ingilis təmaslı dil əlaqəsi genişlənmiş, sözalma prosesi yeni istiqamət kəsb etmişdir. [2, 67].

Qədim kök leksik qat bu və ya digər səviyyədə saxlanılmışdır. Eyni zamanda, semantik sistemdə mövcud dil amilləri nəticəsində diferensiallaşma da baş vermişdir. Beləliklə, türk dillərinin leksikasında mövcud olan sözlər iki istiqamətdə inkişaf etmişdir: integrasiya olunan sözlər və diferensiallaşan sözlər. Türk dillərinin leksikasında integrasiya olunan sözlər əsasən gündəlik həyat tərzini ilə, təsərrüfatla bağlı olan anlayışlar bildirir.

Qohum dillər olan türk dillərinin semantik sistemində baş verən diferensiallaşmanın tarixini müəyyənləşdirmək üçün geniş tədqiqlərə ehtiyac vardır.

Göründüyü kimi, mədəniyyət daha yüksək pillədə qərarlaşır. Buradan belə aydın olur ki, bir millətin mədəniyyəti ilə tanış olmaq özü ilə onun dilini və o dilə məxsus xüsusiyyətləri də gətirir.

Ədəbiyyat

Az dilində

Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Maarif, 1973, 233 s.

Rus dilində

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. М. 1990. 500 с.
2. Каменецкайте Н.Л. Синонимы в английской фразеологии. Издательство «Международные отношения». Москва : 1971, 367 с.

T. Zeynalova

The political-economical factors that influence for riching Azerbaijan and English languages
Summary

The article deals with the political-economical factors that influence for riching Azerbaijani and English languages . In communicative activities, the criterion of success is whether the learner gets the message across. In everyday communication, spoken exchanges take place because there is some sort of information gap between the participants. Communicative output activities involve a similar real information gap. In order to complete the task, students must reduce or eliminate the information gap. In these activities, language is a tool, not an end in itself. In a balanced activities approach, the teacher uses a variety of activities from these different categories of input and output. Learners at all proficiency levels, including beginners, benefit from this variety; it is more motivating, and it is also more likely to result in effective language learning. Students often think that the ability to speak a language is the product of language learning, but speaking is also a crucial part of the language learning process. While analyzing great attention was given to the facts taken from the literature. One of the important goals of the article is to detect and find out the reasons of literature. The author emphasizes its role in methodology. Since its emergence this notion caught the attention. New researches appeared. It is noted that this gives us more power to understand the process clearly. At that time we use the language more competently. Moreover, each text is unique in regard of the structure of the text, its genre, vocabulary, and language. Several factors influence a reader's interaction: how easy the text is to read, how accurately it follows the conventions of its genre or structure, the language it is written in, and even the type and the size of font. Reading is thinking cued by written language. Effective readers locate the basic information from the text. Literal comprehension is needed when reading fiction as well as when reading nonfiction. In fiction, a reader has to identify the characters and follow the events of the story. In non-fiction, a reader needs to comprehend the topic, learn new facts related to it, and be able to find and remember important information. However, mature comprehension includes generalisation beyond the characters and the events of the story to the people and the events in real life.

Key words: speaking, criteria, language, word

Зейналова Т.

**Политические и экономические факторы влияющие на обогощения
Азербайджанских и английских языков**

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы политические- экономические факторы на обогощения Азербайджанских и английских языков. Азербайджан обрел статус независимого государства, и его всесторонние связи развиваются и укрепляются. Сегодня в нашей стране существует настоятельная потребность в изучении иностранных языков. Внедрение новых идей в практику преподавания очень важно и актуально в нашей ситуации, так как владение языком сегодня является одним из необходимых условий для профессионального развития, и изучающие язык стремятся к овладению английским языком как средством общения. В данной ситуации необходимо владеть речевыми умениями на довольно высоком уровне, достаточно для того, чтобы иметь возможность делиться опытом и обмениваться идеями с коллегами и партнерами.

Говоря знания преподавателей языка должны носить активный характер. Они должны быть готовы применить их, интерпретировать и адаптировать их применительно к конкретным ситуациям обучения и согласно интересам и потребностям своих студентов. Учителя языка должны знать, как язык функционирует в процессе речевой коммуникации, и как успешно использовать его, чтобы быть понятыми как носителями языка, так и людьми, которые таковыми не являются. В подобном контексте весьма существенным является подлинность используемых в процессе обучения языка текстовых материалов. Соответственно, в процессе обучения необходимо использовать реальные тексты и истории из реальной жизни, а не созданные писателями и зачастую не имеющие ничего общего с реальной действительностью и реальными условиями использования языка рассказы.

Ключевые слова: разговор, критерия, язык , слова

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 20.08.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 01.12.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Gülər Həsənova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur